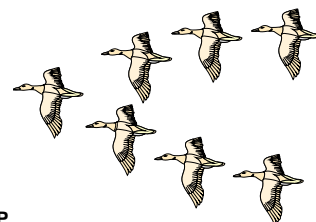

In vogelvlucht

MEDEDELINGENBLAD VAN DE VOGELWERK GROEP VAN HET HOEKSCHEWAARDS LANDSCHAP

NUMMER 49, NOVEMBER 2023

Inhoud

Vooraf.....	3
Grauwe Vliegenvangers op Zuid-Beijerlands erf.....	4
“Wen maar aan die nieuwe site!”	6
In memoriam: Eef van der Sluis.....	7
Verslag huiszwaluwenproject Hoeksche Waard 2023	8
60 jaar ganzen in de Hoeksche Waard, in Nederland en daarbuiten.....	12
Uilen in de Hoeksche Waard broedseizoen 2023	16
Een bijzondere pinkstermaaltijd	20
Inventarisatie Hoogezandsche Gorzen broedseizoen 2023.....	22
“Wij hebben Menno gemist!”	23
Berichten	25

Bijlagen

- ❖ Bijlage 1: Overzicht van het aantal bewoonde nesten in huiszwaluwkolonies in de Hoeksche Waard in het tijdvak 1987-2023.
- ❖ Bijlage 2: Overzicht van het aantal territoria, broedpogingen en jongen van Steen- en Kerkuilen in het tijdvak 2015-2023.
- ❖ Bijlage 3: Soortoverzicht van het aantal geïnventariseerde broedvogelterritoria in de Hoogezandsche Gorzen gedurende het tijdvak 1970-2023 in de Hoeksche Waard.
- ❖ Bijlage 4: Overzicht van de aankomstdata van een selectie trekvogels in 2020 tot en met 2023.
- ❖ Bijlage 5: Adreslijst Vogelwerkgroep Hoekschewaards Landschap

NB: de bijlagen zijn op verzoek verkrijgbaar bij de redactie (bertjanluijendijk@gmail.com).

Coverfoto: Europese Kanarie foeragerend op de zaden van (vermoedelijk) Bijvoet. Puttershoek, december 2020, Rob van Mourick.

Vooraf

MARIANNE VAN DER WAAL

Het zal niemand ontgaan zijn dat Hoekschevaards Landschap (HWL) dit jaar 50 jaar bestaat.

Dit memorabele jubileum werd en wordt nog steeds op zeer uiteenlopende wijze gevierd. Met als doel: HWL weer stevig op de kaart te zetten, meer mensen te betrekken bij natuur en landschap én met nieuw elan de tweede halve eeuw ingaan.

Aan dat elan heeft het een aantal jaren ontbroken. Er was een periode dat ik er zelfs aan twijfelde of we die 50 jaar wel zouden halen. Maar gelukkig is het tij gekeerd en hebben we een bijzonder enthousiast nieuw bestuur, een bevlogen nieuwe voorzitter en een aantal nieuwe gemotiveerde medewerkers.

Wat zij in korte tijd gepresteerd hebben mag er zijn! Allereerst het Takkenfeest, een project van het nieuwe bestuurslid Cobi Smit. Zij heeft tientallen mensen op de been gebracht, waaronder kunstenaars, knotters, leden uit allerlei werkgroepen van HWL en gewone burgers die het initiatief omarmden. Er volgden workshops wilgenvlechten en overal ontstond "Wilgenkunst".

Dijken met karakteristieke knotwilgen bepalen in grote mate het landschap van de Hoeksche Waard. Een iconische soort voor de Hoeksche Waard zoals Theo Schuurmans, onze nieuwe voorzitter, het verwoordt. Hij heeft 17 iconische soorten van de Hoeksche Waard benoemd en daar worden 5 vogelsoorten toe gerekend: de Zearend, de Huismus, de Grutto, de Huiszwaluw en de Kerkuil. De andere soorten zijn: Grote modderkruiper, Paling, Zandhommel, Noordse woelmuis, Argusvlinder, Glassnijder, Regenworm, Bever, Zwanenmossel, Bijenorchis, Agrimonie én dus de Knotwilg.

Regelmatig worden er in het NLC lezingen gegeven over deze soorten en die worden goed bezocht. Een lezing over de Zearend door Dirk

van Straalen wil je als vogelaar natuurlijk niet missen.

Nog een spraakmakende jubileumactie is de productie van Documentaire "Hoeksche Waarde". Van deze serie van 12 korte documentaires is op het moment dat ik dit schrijf deel 10 verschenen. De filmmakers Eelco Romeijn en André de Geus, bekend van de populaire tv serie "De Baardmannetjes", schetsen een pakkend beeld van de Hoeksche Waard met Dick van Houwelingen en Gaëlle Cagé als echte "natuurtalenten".

En vlak de inbreng van onze eigen werkgroep niet uit: drie excursies, een fietstocht langs vogelkijkplekken en mini-excursies op 4 mooie stekken! Oké, de opkomst was niet altijd geweldig en varieerde van slechts 2 tot maar liefst 40 deelnemers. Maar de mensen die kwamen waren allemaal erg enthousiast. We hadden steeds geluk met het weer; alleen Janus had pech bij zijn Ganzenexcursie. De deelnemers aan die totaal verregende excursie kregen later een herkansing in de Oeverlanden Hollands Diep.

Gerards idee om een rapport te schrijven over alle verschenen en verdwenen broedvogels van de Hoeksche Waard in de laatste 50 jaar, wordt grotendeels door Rob ter Horst uitgevoerd. Er wordt nog hard aan gewerkt en of het binnen het jubileumjaar voltooid zal zijn, is de vraag. Het is meer werk dan gedacht en voor veel gegevens heeft hij hulp nodig van anderen. Fijn dat zoveel mensen zich in willen zetten voor onze vereniging en voor onze werkgroep in het bijzonder. Daar mogen we best trots op zijn!

Ik zie de toekomst voor HWL en onze vogelwerkgroep dan ook positief in. Helaas zal ik het 100-jarig jubileum niet meemaken. En gezien de leeftijd van het merendeel van onze club geldt dat zeker niet alleen voor mij. Maar de jeugd heeft de toekomst en er zal altijd een nieuwe generatie opstaan voor natuur, milieu en in het bijzonder vogels! Wat zou ik graag over 50 jaar stiekem om het hoekje kijken hoe de wereld én de Hoeksche Waard er dan uitzien.....

••

1. Grauwe Vliegenvanger (oudervogel) op kunstschaats. Zuid-Beijerland, voorjaar 2019, Dirk Goudswaard.

Grauwe Vliegenvangers op Zuid-Beijerlands erf

DIRK GOUDSWAARD

KBV'tje*, dat was zo'n beetje de eerste uitdrukking die ik leerde en direct kon gebruiken tijdens de vogelcursus van de vogelwerkgroep van het Hoekschevaards Landschap in 2019. Dat was mijn beschrijving aan Remco en Peter voor een vogeltje dat al een tijdje bij ons thuis op het terrein rondhing en we in onze vogelonwetendheid niet herkenden.

Nadat we de opdracht om een paar foto's mee te brengen hadden volbracht, gingen Peters ogen direct glimmen. Het bleek om een Grauwe Vliegenvanger te gaan: een weinig geziene gast in de Hoeksche Waard en een nog minder geziene broedvogel in deze contreien! Het ging zelfs om een heuse Rode Lijst-soort. Des te mooier dat we deze kleine insecteneters een mooie leefomgeving kunnen bieden.

Inmiddels had het diertje een nestje gebouwd, bovenop de schoen van een ter decoratie opgehangen kunstschaats. Hier waren drie jongen geboren, die ook alle uitgevlogen zijn.

Om meer vliegenvangers te huisvesten heb ik zeker 10 huisjes opgehangen, waar ze, ondanks de volgens experts ideale afmetingen en goede ophangplaats, zich niet in nestelden. Gelukkig vonden ze hun plek wel op andere plaatsen, zoals in de oksels van grote oude wilgen, in boomholten en andere hoekjes. De nesten zijn lastig te vinden door de welbekende combinatie van schuwe vogels, zeer kleine nesten en hun uitstekende schutkleuren. Omdat ons terrein groot is en er veel bomen staan, is het lastig zoeken naar nesten.

Ieder voorjaar is het toch weer spannend of ze terugkomen. Ze zijn altijd later dan, laten we maar zeggen, de grote "bubs" kleinere zangvogels, die er al ongeveer een maand eerder zijn. Vanaf eind april tot begin mei is het weer afwachten of we de kenmerkende hoogfrequente contactroep horen, een

2. Close-up van 3 jonge Grauwe Vliegenvangers in het nestje op de kunstschaats. Zuid-Beijerland, voorjaar 2019, Dirk Goudswaard.

éénmalige kort "tsjiet", of dat we ze met hun sierlijke vluchten zien jagen op insecten. Ze jagen vanaf een uitkijkpost. Bij het spotten van een prooi vliegen ze er op af, pakken het insect uit de lucht en keren terug naar de plek waar ze zaten om weer rustig te wachten. Het is telkens weer genieten om deze fragiele schepsels aan het werk te zien.

De afgelopen 5 jaar waren er hier ieder jaar wel een of meerdere nesten. In 2022 telden we eind juli minstens 12 foeragerende Grauwe Vliegenvangers (oudervogels en jongen) rondom de grote vijver hier! Ze kunnen 2 legsels per jaar produceren, dus het is heel goed mogelijk dat dit één grote familie is. Einde augustus zijn ze alweer vertrokken, zuidwaarts naar warme streken om te overwinteren.

Ook dit jaar waren er zeker 3 nesten met jongen, waarvan één in een zeer recent opgehangen nestkastje, dat eigenlijk meer decoratief dan functioneel was. Dit nest hing vlakbij de achterdeur op een plaats waar we veel langslopen. Hier zijn 2 jongen uitgevlogen. De vogels in dit nest leken minder schuw doordat we er dagelijks langs liepen en lieten zich van redelijk dichtbij fotograferen.

Helaas waren er dit jaar wel 2 raamslachtoffers te betreuren: een adult en een juveniel. De Gaaien en Eksters joegen fanatiek op de jonge vliegenvangers, alsook op de naburige uitgevlogen jonge Ringmussen.

Al met al een mooi resultaat. Komende winter gaan we wat andere modellen nestkasten op andere locaties ophangen, hopen op een weer mooi nieuw nestjaar!

*KBV = klein bruin vogeltje

••

3. Grauwe Vliegenvanger zoals we 'm allemaal kennen: op de uitkijk vanaf een kale uitstekende tak. Zuid-Beijerland, voorjaar 2019, Dirks Goudswaard.

“Wen maar aan die nieuwe site!”

GERARD OUWENEEL

Met mijn digitale vaardigheden is het pover gesteld. Voor dierbaren is dit een overbodige bekentenis. En voor instanties die zich met mij willen bemoeien een ergernis. Beide hebben dat tekortschieten in de loop van de jaren allang gesignaleerd en er zich al of niet bij neergelegd. Goed, ik slaag erin een brief of een verhaaltje op het scherm krijgen, te internetbankieren en te mailen. Maar daarmee bezig zijnde voel ik mij als een aap die een paar kunstjes heeft geleerd.

Ja, en dan lukt het ook de site te openen om waarnemingen te raadplegen en deze zelf in te brengen. Die site open ik dagelijks een paar maal, meestal om na te gaan welke soorten zijn gemeld. Achter het scherm zittend wijkt het gevoel dat er iets mis kan gaan nimmer, waardoor van ontspannen PC-arbeid geen sprake is. Het gaat dan ook regelmatig fout. Goed dat ik dan alleen in mijn werkkamer ben.

Donderdag 12 oktober jl. was het weer zover. Jaap en Jenny Deelder waren te gast. Om te weten wie Jaap Deelder is: open zijn site. Uit een van de verhaaltjes kende hij mijn genegenheid voor Grauwe Vliegenvangers. Jaap had een uit walnoten hout uitgesneden beeldje van een Grauwe Vlieg op ware grootte bij zich. Dat prijkt nu op een erepodiumpje in de woonkamer. Bewonderend kijk ik er vaak en veel naar. Om twee redenen..... om Jaaps houtsnEEKunstwerk en omdat het een Grauwe Vlieg betreft. Het beeldje vormde een welkome aanvulling op Hans Westerlakens vreugdevolle mededeling dat er de gepasseerde zomer op de Hoogezandsche Gorzen drie paartjes waren geweest, decennialang mijn excursieterrein bij uitstek.

Jaap en Jenny waren vanuit Voorhout vooral naar de Hoeksche Waard gekomen om Dwergganzen te zien. Rond de maandwisseling september/oktober lukt dat doorgaans wel, zij het dat het Oude Land dwerggansseizoen

2023/2024 vertraagd op gang kwam, mede wellicht omdat de doorgewinterde dwergganswatchers Arie en Leen van der Linden in de aankomstperiode op Texel bivakkeerden. Een dag eerder, op de 11e, had ik vier adulten gezien, vanaf de Waleweg, ongewoon dichtbij. Maar hoe wij ook op de 12e het Oude Land doorkruisten, veelal door de regen, het wilde niet lukken. Kees van Leenen, die er ook rondreed, evenmin. Wél zeven Koereigers en een Havik, rustend op een hoogspanningsmast langs de Molenweg. Een door het Oude Land stuwende Havik is niet zo ongewoon. Maar op een mast in zijacht rustend exemplaar was voor mij een première..... niet alleen verandert onze avifauna qua soort samenstelling maar ook qua vogelgedrag. Rob Bijlsma mailde over een op zo'n mast gebroed hebbende Havik.

Van plan om via de Oeverlanden naar Maasdam terug te gaan reed ik de Polder Raepshille in. Het leidingstraathek was open dus even door naar Menno's trektelpost. In het plasje achter de wildbeheerseenheid-kotjes lag een troepje Grauwe Ganzen. Dat was niet bijzonder. Maar wel dat er drie Dwergganzen tussen zaten, duidelijk geclusterd. Dwergganzen in dat plasje waren ook een première. En ik was extra in mijn knollentuin omdat Jaap en Jenny ze konden bewonderen. Toen wij langs de Oeverlanden terugkeerden naar Maasdam rustte er op een van de kale staken van de twee resterende en zieltogende dode bomen langs de rand van de Esscheplaat een adulte Visarend.

Nu zie ik op de waarnemingsite Hoeksche Waard dat er collega's zijn die het presteren iedere waargenomen veer in te brengen. Voor hen bewondering en een aansporing daarmee door te gaan. Toen ik in 1951 begon met het bijhouden van vogeldagboeken liet ik na om de toen naar mijn idee "gewone" soorten te verwaarlozen. Daar waren soorten bij die thans geenszins gewoon meer zijn, zoals de Zomertortel. Of zelfs Nederland als broedvogel de rug toekeerden, waarbij ik doel op de Kuifleeuwerik.

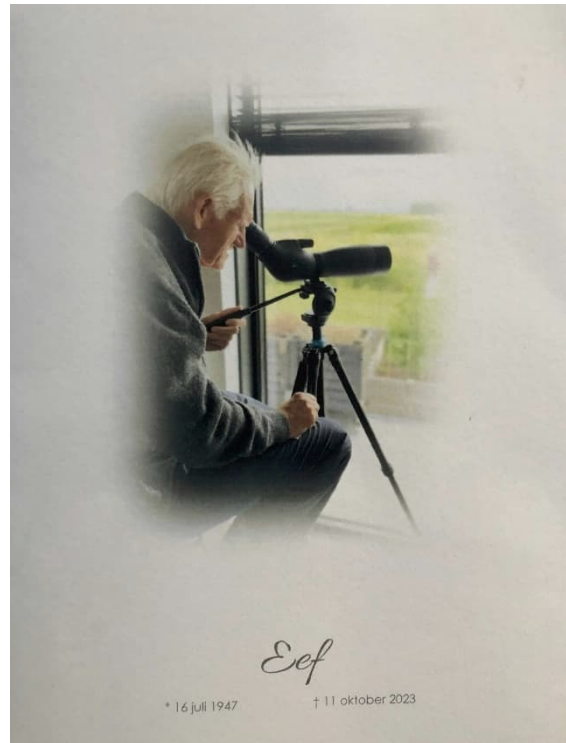
Na de afscheidsmaaltijd met de Deelders nam ik achter de PC plaats om in ieder geval de drie belangrijkste waarnemingen van die middag op de waarnemingsite te zetten: de Havik om zijn zitjacht vanaf een hoogspanningsmast, de Dwergganzen om hun ongewone locatie en die Visarend omdat 12 oktober in de nadagen van zijn najaar doortrektijd valt. En omdat ik bijzonder op *Pandion* ben gesteld.

Maar dat inbrengen viel dik tegen. Bij het openen van de waarnemingsite kwam niet het vertrouwde beeld voor de dag, maar een link naar de vernieuwde site. Daar had ik al eens naar zitten turen, maar weer snel gesloten, wellicht mede geïnspireerd door collega's die zich meesmuilend en laatdunkend over die vernieuwing hadden uitgelaten. Nadien gaf Hans Westerlaken mij een digitaal geitenpaadje aan om de oude site te blijven gebruiken.

Die donderdagavond kon ik niet anders. Na getob en gefoeter lukte het die Havik, de Dwergganzen en de Visarend in te brengen. De kleuren van het kaartje waarop sitegebruikers worden geacht hun pijltjes op de waarneemlocaties te plaatsen, waren dusdanig flets dat ik mijn hoofd bijna in de PC moest stoppen om nog wat te onderscheiden. Het ging dan ook fout. Het dwergganspijltje kwam niet terecht bij ons trektelpuntplasje maar in de plas bij de trekpunt naar de Esscheplaat. Prompt kwam er van Hans een vraag of dat pijltje wel goed stond. Welnu, dat was dus niet het geval.

Op mijn kennelijk wat verbolgen mail naar de waarnemingsitemaster kwam als reactie: "Wen er maar aan want het gaat er toch van komen. Binnen 12 maanden...!" Hoewel ik naar mening van menigeen als achteruit strevend conservatief te boek sta, blijf ik er bij dat niet alle vernieuwingen verbeteringen zijn. Trouwens, uit het feit dat kort na ontvangst van de bewuste mail de oude site weer in de lucht kwam, heb ik opgemaakt niet de enige sitegebruiker te zijn geweest die van ontstemming blijf gaf.

••

In memoriam: Eef van der Sluis

MARIANNE VAN DER WAAL & PETER DE BARSE

Op 11 oktober 2023 is Eef ons helaas overleden. Ik heb Eef lang geleden leren kennen in lijn 177, de bus van Strijen naar Zuidplein. In de smartphone-loze tijd kon het zomaar gebeuren dat je met degene die naast je zat een leuk gesprek aanging. Eef en ik ontdekten dat we allebei veel plezier beleefden aan de natuur en de vogels in het bijzonder. Ik was toen actief met de broedvogeltellingen op de Zeehondenplaat (later de Esscheplaat) en Eef sloot zich daarbij aan. Jarenlang heeft hij een belangrijke bijdrage geleverd aan de tellingen en het was altijd fijn met hem de ronde te lopen. Nauwkeurig werd de zang opgetekend en ingevoerd op de Sovon-site.

In de winter ging Eef maandelijks op pad om de wintervogels op de Binnenmaas te tellen. Hoe aardig is het dat hij vanuit zijn appartement in Maasdam, met zicht op deze plas, dagelijks het vogelleven kon beleven.

Bij de roofvogeltelling was Eef ook altijd present. Samen met Dick en Natascha gingen we soms op de fiets en soms in de auto op pad om elke roofvogel eruit te halen. We liepen dan ook de Esscheplaat op om te voorkomen dat we geen Buizerd over het hoofd zouden zien.

De vogelwerkgroep-bijeenkomsten sloeg Eef zelden over, want hij hoorde graag wat er zo allemaal gebeurt en vond het gezellig om bij te praten. Zo was hij ook een vaste deelnemer van de traditionele Delta-excursie op de eerste zaterdag van het nieuwe jaar.

Ook ik, Marianne, heb bijzondere herinneringen aan Eef. Wij beleefden tegelijkertijd onze allereerste broedvogeltelling, toen nog op de Zeehondenplaat. Janus nam ons op sleeptouw en ik weet nog dat we toen voor het eerst een Nachtegaal hoorden zingen. Het was ook een vuurdoop want het goot de hele morgen van de regen. We waren doorweekt. Janus vroeg ons op het eind of het de eerste en gelijk ook de laatste telling voor ons was.

Een ander bijna magisch moment was tijdens een latere telling in de Oeverlanden Hollands Diep. We stonden ongeveer bij de Motte en het was mistig. Plotseling zagen we een Reebok op de Buitendijk het water inlopen. Eef zei: "niet bewegen, doodstil blijven staan." Het bokje stak soms zwemmend, soms lopend, de hele APL over – vlak voor ons. Nu kijken we niet meer op van een Ree, maar toen maakte het schouwspel grote indruk op ons.

De rustige, kundige en fijne vogelaar, die veel voor de vogelwerkgroep heeft betekend, zullen we gaan missen. We wensen zijn vrouw, (schoon)kinderen, kleinzonen, familie en vrienden veel sterkte toe.

••

4. Huiszwaluwnest in vroeg stadium van aanbouw. Maasdam, juni 2023, Joke Boerlage.

Verslag huiszwaluwenproject Hoeksche Waard 2023

JOKE BOERLAGE

Veel Huiszwaluwen hadden dit jaar een moeilijke start, doordat er in de winter heel wat nesten afgevallen waren. In veel kolonies hadden slechts weinig complete nesten de winter overleefd. Het gevolg was dat veel nesten geheel opgebouwd moesten worden. Er kwamen berichten binnen over agressie tussen de Huiszwaluwen. Er werden zelfs complete eitjes onder nesten gevonden en ook werd een dode Huiszwaluw gemeld. Zou de genoemde agressie mede veroorzaakt kunnen zijn door woningnood? Of waren sommige Huiszwaluwen later terug en vonden ze hun oude nest al bezet en lokte dat gevechten uit? Het is duidelijk dat het huiszwaluwleven nog veel geheimen voor ons heeft.

Weersomstandigheden

De lente van 2023 was bijzonder nat en aan de koude kant. Er viel gemiddeld over het land 226 millimeter neerslag tegen 154 normaal. April kwam in de top-10 van natste aprilmaanden terecht, mei was daarentegen over het

algemeen een droge maand en juni was recordwarm, recordzonnig en zeer droog. Met een gemiddelde temperatuur van 19,4 °C tegen normaal 16,2 °C was het zelfs de warmste junimaand sinds 1901. Juli was nat en qua zonneshijnduur en temperatuur normaal. Gemiddeld regende het meer dan normaal en op 5 juli teisterde storm "Poly" ons land; één van de zwaarste zomerstormen in ruim 50 jaar. Ook augustus was zeer nat, maar qua temperatuur en aantal zonuren was het een normale augustusmaand. September was zeer warm, zeer zonnig en droog. Het was de op één na warmste september sinds 1901.

Nestonderzoeken

Bij de Huiszwaluw duurt de volledige broedcyclus zo'n 44 dagen (eileg 5 dagen, broeden 15 dagen, jongen 24 dagen). Kenmerkend voor de Huiszwaluw is dat er 2 pieken in het broedseizoen zijn en dat zijn de periodes van het eerste en tweede broedsel. Nadat een broedsel mislukt is, kan een paartje overgaan tot een vervollegselsel.

In de Hoeksche Waard geeft een kleine groep huiszwaluwliefhouders sinds 2018 de gegevens van hun huiszwaluwnesten door aan de coördinator van het huiszwaluwproject. Deze meldingen helpen mee om een beeld te krijgen van de ontwikkelingen tijdens het seizoen en zijn dan ook zeer waardevol.

Aankomst en nestbezoek

Op 1 april werden de eerste Huiszwaluwen waargenomen boven de Tiendgorzen, gevolgd op 4 april door 2 Huiszwaluwen in het Oudeland van Strijen en 2 boven de golfbaan bij Numansdorp. Op 8 april werd een groepje Huiszwaluwen bij de Stougjesdijk gezien tijdens een inspectiebezoek van de nesten en op 11 april waren de eerste Huiszwaluwen terug op de Westdijk. De nesten van de Steenplaats werden op 15 en 16 april weer voor het eerst bezocht. In Heinenoord waren de eerste Huiszwaluwen op 22 april terug en daar werd op 31 mei het eerste eierdopje onder een nest gevonden.

Tellingen

Allereerst gaat mijn dank uit naar de 23 tellers die dit jaar weer op pad zijn geweest om het aantal bewoonde huiszwaluwnesten in de Hoeksche Waard te tellen! Het is toch bijzonder dat het al 36 jaar lukt om de complete Hoeksche Waard te inventariseren op bezette huiszwaluwnesten. Alle complimenten voor de tellers!

Het totaal aantal bezette huiszwaluwnesten is dit jaar uitgekomen op 1509 nesten.

In vergelijking met 2022 is dat een vooruitgang van 40 nesten. In de getelde jaren van 1987 – 2023 komt 2023 op de 3e plaats en dat betekent dat het goede resultaat van 2019 zelfs overtroffen is! Dat hadden we gedurende dit seizoen zeker niet verwacht.

Begin negentiger jaren waren de seizoenen met de hoogste aantallen bezette huiszwaluwnesten in de Hoeksche Waard. Jarelang hebben we met jaloezse ogen naar die hoge aantallen van toen gekeken, maar intussen staan de resultaten van 2019, 2020, 2021, 2022 en 2023 in de top tien van onze reeks van 1987 – 2023. Wat we niet weten is of het totaal aantal broedsels (1e en 2e legsels) ook te vergelijken is met de aantallen broedsels van de negentiger jaren.

Jaar	Aantal bezette nesten
1992	1.617
1990	1.518
2023	1.509
2019	1.506
2020	1.499
1993	1.475
2022	1.469
1991	1.423
2021	1.384
2010	1.341

5. Overzicht van de 10 beste huiszwaluwenjaren in de Hoeksche Waard, gemeten naar het aantal bezette nesten.

Van het totaal aantal kolonies zaten er 17 in de plus en 12 in de min. Vijf kolonies zijn gelijk gebleven.

Positief nieuws is te melden uit Nieuw-Beijerland. Het aantal nesten in Nieuw-Beijerland is dit jaar verdubbeld van 8 naar 16 nesten. In de nieuwbouw was waarschijnlijk genoeg modder te vinden voor de nestbouw.

Numansdorp heeft dit jaar net als vorig jaar het hoogste aantal bewoonde nesten: 153.

De Hoogezandse Haven komt met 146 bezette nesten dicht in de buurt, een vooruitgang van 5 nesten in vergelijking met 2022. Ondanks het goede resultaat waren er veel afgevallen nesten en daarvan bevatten zelfs 2 nesten elk 4 jongen: 6 jongen waren dood en 2 zijn naar Vogelklas Karel Schot gebracht. Op 9 augustus werden er nog veel jongen gevoerd, maar er zaten op de ijzeren balken ook veel zwaluwen die zich leken te verzamelen voor de trek.

Goudswaard en Klaaswaal Noordwest komen dit jaar op 91 en 93 nesten uit.

Aan de Blaaksedijk dit jaar geen nesten, maar aan een woning in de Van Galenstraat vond bijna een verdubbeling van het aantal bewoonde nesten plaats: van 25 naar 46!

Zoals al eerder vermeld zijn er dit jaar veel meldingen geweest van afgevallen nesten en ook zijn er meer dode jongen gevonden onder nesten dan in andere jaren. De droogte in juni zal mede debet geweest zijn aan de vele afgevallen nesten.

Bijzonderheden

Opvallende zaken tijdens het broedseizoen van 2023 waren:

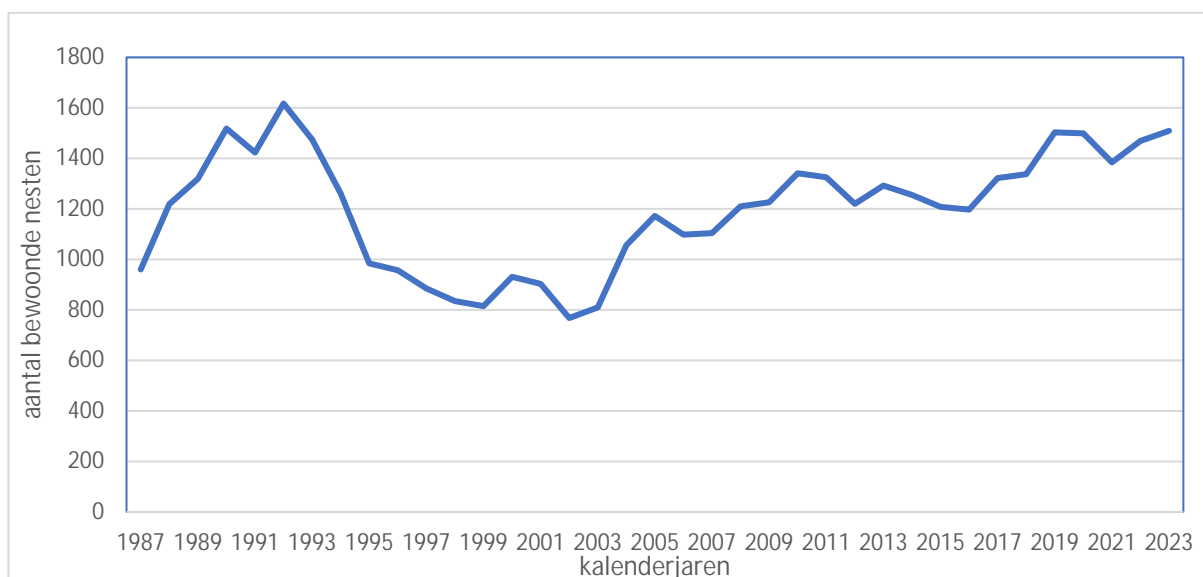
- In de gerenoveerde Oranjewijk in Heinenoord heeft HW Wonen dit voorjaar op aandringen van Sjoerd Reinstra kunstnesten voor huiszwaluwen opgehangen. Van de 22 duo-kasten met in totaal 44 kunstnesten zijn er dit jaar 6 door de Huiszwaluwen in gebruik genomen. Voor een eerste jaar geen slecht resultaat en het

biedt volop mogelijkheden voor de toekomst.

- Dit jaar voor het eerst 25 bezette nesten aan een loods bij een boerderij bij Klaaswaal. De nesten werden best laat in het voorjaar bezet en de zwaluwen beperkten zich tot slechts een legsel.
- Zowel in Goudswaard, Strijen en Strijensas zijn er huiszwaluwnesten gekraakt door Huis- en Ringmussen. Om het kraken te voorkomen is in Strijen goede ervaringen opgedaan met het afplakken van huiszwaluwnesten in februari met Duct tape. Bij terugkomst van de Huiszwaluwen wordt de tape verwijderd en zijn de nesten beschikbaar voor de zwaluwen. Deze aanpak had in 2023 tot gevolg dat er 22 nesten zijn uitgevlogen, een record!
- In Strijen werden dit jaar voor het eerst gebroken eitjes met eigeel erin op de grond gevonden. Mogelijk waren de eieren uit het nest gegooid.
- Net buiten Klaaswaal is tijdens de telling een dood jong in de ingang van een nest waargenomen.
- Zuid-Beijerland: Op 11 juli zijn beide nesten op de grond gevonden met 3 nog niet volgroeide jongen. De nesten waren erg verdroogd.
- Heinenoord: Op 2 juni liggen er eierdopjes onder een nest met waarschijnlijk 3 of 4 jongen en op 21 juni zijn de eerste jongen uitgevlogen. Op 3 juli zijn alle jongen uit het nest uitgevlogen en in dezelfde week zijn alweer de eieren van het 2e legsel gelegd.

Tweede legsels

Op basis van de meldingen en de aanvullende waarnemingen is het percentage 2e legsels dit jaar erg wisselend. Er zijn adressen geweest met zo'n 70 tot 100% tweede legsels. Bij andere adressen was het met zo'n 25 tot 40% ongeveer gelijk aan de vorige jaren en op andere adressen waren er zelfs helemaal geen tweede legsels!

6. Verloop van het aantal bewoonde huiszwaluwnesten in de Hoeksche Waard in het tijdvak 1987 - 2023.

Dit betrof onder andere kolonies met 25 tot 50 nesten! Mogelijke verklaringen zijn aan de ene kant het hoge aantal nesten dat in de afgelopen winter afgevallen is, waardoor bij de start van het broedseizoen slechts weinig complete nesten beschikbaar waren, en aan de andere kant zijn er voorafgaande aan het broedseizoen helaas ook behoorlijk wat nesten met opzet verwijderd en in combinatie daarmee zijn zelfs broedplaatsen onklaar gemaakt. Het lukte de Huiszwaluwen soms pas laat om een vervangende nestplek te vinden. Dat gebeurde dan vaak in juni en juist in die maand was het droog en heet en dat leverde nog eens vertraging op bij het vinden van bouw materiaal. Door die late start van het eerste legsel en het uitvliegen van dat legsel in een periode van regen en wat lagere temperaturen zijn deze Huiszwaluwen waarschijnlijk niet meer met een tweede legsel begonnen. Al vroeg in augustus leken groepen huiszwaluwen te vertrekken.

Vertrek Huiszwaluwen uit de Hoeksche Waard in 2023

Aan de Stougjesdijk vertrokken de Huiszwaluwen op 15 september, behalve een laatste nestje. De huiszwaluwen van dat nest vertrokken op 18 september.

Op zondag 16 september werden aan de Steenplaats de jongen nog volop gevoerd, maar

vanaf 19 september werd er geen Huiszwaluw meer gezien en werd het stil.

In Heinenoord vertrokken de laatste Huiszwaluwen op 11 en 12 september.

Op 23-9 vlogen er 89 Huiszwaluwen in de richting Zuidwest over de trektelpost Zuidpunt Hoeksche Waard. Op 8-10 vlogen er nog 5 Huiszwaluwen over bij dezelfde vogeltrekpost.

Avimap

Kolonievogels invoeren via de app is tegenwoordig mogelijk, maar onze werkwijze past daar op dit moment niet bij. Komende winter wordt bekeken hoe we de huiszwaluw telling toekomstbestendig kunnen houden en of en hoe voor de liefhebbers de app eventueel ingezet kan worden. Voorafgaande aan het telseizoen van 2024 volgt verdere informatie hierover.

Personele mutaties

Helaas moeten we in verband met zijn verhuizing naar Drenthe afscheid nemen van Sjoerd Reinstra. Hij heeft vanaf de start van het Huiszwaluwproject de bewoonde huiszwaluwnesten van de Blaaksedijk geteld en later heeft hij ook Heinenoord erbij genomen.

Sjoerd: heel erg bedankt voor 36 jaren huiszwaluwnesten tellen en alle inzet die daarvoor nodig was! We wensen je een hele fijne tijd met veel Huiszwaluwen in Drenthe!

Gelukkig is vervanging geregeld: Rick van Pelt neemt de Blaaksedijk e.o. en Heinenoord e.o. over en Cobie Mourits neemt Oud-Beijerland e.o. van Rick over.

Dankwoord

Ik wil alle tellers en nestonderzoekers heel hartelijk danken voor al hun inspanningen in 2023. Het was weer groots werk! We hopen van harte dat we ook in 2024 weer op alle medewerkers kunnen rekenen!

- ❖ [Bijlage 1: Overzicht van het aantal bewoonde nesten in huiszwaluwkolonies in de Hoeksche Waard in het tijdvak 1987-2023.](#)

••

60 jaar ganzen in de Hoeksche Waard, in Nederland en daarbuiten

---

GERARD OUWENEEL

Nu onze streek het vijftigjarig bestaan van Hoekschewaards Landschap herdenkt geeft dit jubileum óók reden stil te staan bij de ganzen, de vogels die visueel nadrukkelijk in het streeklandschap present zijn. Bij de oprichting van HWL was dat nog uitsluitend 's winters. Thans het jaarrond.

Eerst een terugblik waarvan ik mij bewust ben dat deze bij menig lezer een sentiment van "Opa vertelt" zal oproepen. Alsdan moet u daar even doorheen.

Rond 1960 waren autochtone Hoekschewaarders natuurlijk al op de hoogte hoe het er in hun streek met ganzen voorstond. Met name jagers wisten waar, wanneer en hoe ze te bemachtigen. Omstreeks die tijd kwamen de internationale waterwildtellingen op gang. Mede daardoor konden anserofielen tijdens een Nationaal Beraad Wilde Ganzen, najaar 1966 gehouden in Zwolle, een overzicht geven hoeveel wilde ganzen toen per soort in Nederland plachten te overwinteren. En waar. Op die Zwolse ganzendag gaven vogelbeschermers, wildbeheerders, jagers, vertegenwoordigers van instituten en de landbouwsector hun visie op hoe in dit land met ze om te gaan. Toen ook al won de mening veld dat Nederland dreigde dicht te slijben, waardoor de vrees ontstond dat de op rust en ruimte gestelde ganzen het in dit land steeds moeilijker zouden krijgen.

Verdeeld over de zes toen in Nederland courante ganzensoorten kwamen ganzenliefhebbers uit op ongeveer 110.000 overwinterende ganzen, een aantal dat, afhankelijk van het weer, wat kon uitlopen. Die courant geachte soorten waren: Grauwe Gans, Rietgans, Kolgans, Kleine Rietgans alsmede

7. Broodjager op het Vuile Gat met op de achtergrond (vermoedelijk) de Korendijkse Slikken. Goudswaard, najaar 1951, fotograaf onbekend.

Brand- en Rotgans. Canadese Ganzen waren toen zeldzaam.

Nu, ongeveer zestig jaar later, plegen ruim twee miljoen ganzen in Nederland te overwinteren, ruwweg een vertwintigvoudiging van toen. Van de vrees dat in het drukke Nederland de ganzen het voor gezien zouden gaan houden, is dus geen syllabe uitgekomen.

Bij de opsomming van de belangrijkste ganzengebieden kwam het Hollandsch Diep-Haringvlietgebied uit de bus als de belangrijkste pleisterplaats voor overwinterende ganzen. Met de toevoeging dat het waarschijnlijk ook de meest prominente ganzenwinterlocatie van geheel Noordwest-Europa was. Omdat van in Nederland broedende ganzen toen geen sprake was, bleven die in Zwolle van de agenda. Het tijdschrift "Het Vogeljaar" wijdde een compleet nummer aan die Zwolse ganzendag. Om te beseffen hoezeer de nationale ganzenscene in de gepasseerde zestig jaar veranderde is het interessant dat nummer nog eens door te nemen. In die uitgave waren lovende woorden te lezen voor A.B.H. Vlieland, toenmalig rentmeester van de Ambachtsheerlijkheid Cromstrijen. In de strenge winter van 1956 waren in de Ambachtsheerlijkheid ganzen

bijgevoerd en ook placht het bedrijf in het najaar een ex-bietenperceel ongeploegd te laten om ganzen van andere percelen af te houden. Hetgeen werkte. Dat de wens meespeelde om op tafel ganzengebraad te kunnen uitserveren bleef onvermeld. Op een van de gezamenlijke najaar ganzentochten over de ABH, waarin mijn metgezel en ik ganzenschade aan het gewas bagatelliseerden, toonde Vlieland ons een bietenperceel waarvan Grauwe Ganzen rijen nog in de grond staande bietenknollen opgepeuzeld hadden.

Rietganzen

De Hoekschewaardse ganzenscene week rond 1965 ook aanzienlijk af van de huidige. In het Oude Land van Strijen zag ik nooit Grauwe Ganzen. Deze prefereerden dichtbij hun slaapplaatsen te blijven. Dat waren de Hoogezandsche Gorzen. In combinatie met de belendende Hogegezandse Polder, die in het najaar volop akkers met bietenoogstresten bood, was de ABH voor hen een droompleisterplaats; jarenlang de grootste van Nederland. Groot was de verrassing om op 2 december 1962 in het min of meer bij toeval "ontdekte" Oude Land van Strijen tussen de Kolganzen een clubje van 50 Brandganzen te

treffen. Om kans te hebben deze te zien, een soort met toen een wereldpopulatie van circa 35.000 individuen, moest ik midwinter naar de Sint Antoniegorzen bij Willemstad of naar buitendijkse terreinen langs de noordoever van Goeree-Overflakkee. In maart 1963, na afloop van de lange en strenge winter 1962-63, waren er opnieuw Brandganzen in het Oude Land. Dáár telt de telgroep van de HWL-Vogelwerkgroep nu soms een aantal Brandganzen dat gelijk of meer is dan de wereldpopulatie van bijna zestig jaar geleden.

En dan de Rietganzen, waarmee ik doel op Toendrarietganzen. Met de laatste jaren soms meer dan 300.000 overwinteraars (winter 2018-19) bereiken deze een verveelvoudiging ten opzichte van een halve eeuw terug. Opmerkelijk is dat die aantalsgroei niet opgaat voor de Hoeksche Waard. Integendeel. Destijds was het niet ongewoon om enkele duizenden Toendra's te kunnen tellen in het Oude Land, in de Ambachtsheerlijkheid en rond Goudswaard. Tegenwoordig blijven de aantallen Toendra's die onze streek aandoen beperkt en dan hoofdzakelijk in West.

8. Rietganzen bij de Trambaan in de koude winter van 1979. Maasdam, januari 1979, Gerard Ouweneel.

Oorzaken

Over de oorzaken van de opmerkelijke toename van wilde ganzen in Nederland, Noordwest-Europa en Noord-Amerika, zowel overwinterend als broedend, zijn stapels geschriften

gepubliceerd. Minder jacht, ontvolking van broedgebieden, minder strenge winters, de aanleg van "nieuwe natuur" met veel ruimte voor water zijn geopperde oorzaken. Daarbij komt de opportunistische instelling die menig ganzensoort laat zien; een transitiegedrag dat verbaast. Zo blijken de Brandganzen die hier te lande zijn gaan broeden met uiteenlopende typen biotopen genoeg te nemen; werd de Grauwe Gans vanaf begin vijftiger jaren van biezenknolleneter een bietenknolleneter (het scheelt slechts één letter) en zien wij Rotganzen tegenwoordig ook op akkers foerageren. Allemaal aanpassingsontwikkelingen die de op eigenbaat gerichte schrandere ganzen de wind mee gaven. Met als extraatje dat in de tegenwoordige zachte winters de grasgroei nauwelijks stopt en dat, tussen de teelt van hoofdgewassen door, de ingeplante groenbestedingsopslag de ganzen de hele winter eiwitrijk voedsel biedt, waardoor de ganzen bij de voorjaarstrek in prima conditie richting broedgebieden afreizen. Het hier te lande gevoerde watermanagement leidde tot een groei van potentiële slaapplekken waardoor

een grotere oppervlakte aan voedselterreinen ontsloten werd. In het Oude Land van Strijen verschenen pas foeragerende Grauwe Ganzen toen midden jaren negentig het Oude Land Noord deels geïnundeerd werd, waardoor een slaapplek naast voedselterreinen ontstond... Ideaal! Overigens vertelde de aan de Hoekse Weg geboren Jan Zevenbergen dat er in zijn jeugd wel degelijk Grauwe Ganzen in het Oude Land verbleven. Dat was in de veertiger jaren van de vorige eeuw, toen in het

winterhalfjaar delen van het Oude Land onderwater konden staan, terreindelen die daardoor ook geschikt werden als slaapplek.

Resumerend speelden een aantal factoren een rol bij de aantalsgroei. Hoofdoorzaak echter is de enorme aanbodgroei van eiwitrijk voedsel. Dus de landbouw.

Ganzencongres

De ganzentsunami hield en houdt degenen bezig die met ze hebben te maken. In onze ganzenstreek de Hoeksche Waard kwamen ze zelfs op lokale politieke agenda's. De door provincies gelanceerde forse opruimquota weken wrevel in anti-jachtkringen. Maar van de uit die hoek te beluisteren argumentatie dat bij "niets doen" het vanzelf tot een nieuw populatie-evenwicht zal komen is nog weinig te bespeuren. Begrijpelijk. Zolang de mens doorgaat met gansvriendelijke cultuurtechnische ingrepen en de productie van energierijke gewassen is hun toekomst rooskleurig.

9. Greppelende Dwergganzen in het Oude Land van Strijen. Strijen, oktober 2021, Jack Folkers.

Dat is in heel Noordwest-Europa het geval. En dan in Noord-Amerika. Na even googelen is te zien hoe daar tegen Canadese Ganzen wordt aangekeken. "National symbol or national pest" is een van de verzuchtingen in het land waaraan deze gans zijn naam dankt. En waarvan trouwens in ons land inmiddels ook circa 15.000 paren broeden. Waarbij Sovon ze de trend "sterke toename" meegeeft.

Op de 20e GSG-conferentie in Ulaanbataar, Mongolië in augustus jl. werden beelden vertoond van hoezeer de vraat van de naar schatting 15 miljoen Kleine Sneeuwganzen die broeden in Arctisch Noord-Amerika, de toendra-vegetatie aantast. De bodem raakt kaal en gaat

eroderen. Andere broedvogelsoorten verdwijnen.

Van de beheerders van de buitendijkse terreinen langs de Fries-Groningse Waddenkust zijn dezelfde geluiden te beluisteren nu grote gezelschappen Brandganzen daar tot eind-mei blijven hangen en de vegetatie korthouden.

Bij de GSG, de Goose Specialist Group vindt een omslag in denken plaats. Ooit opgericht door Wetlands International en opererend onder de IUCN Species Survival Committee om ganzen te beschermen, is de club voor wat Europa en Noord-Amerika betreft tegenwoordig meer bezig met ganzenmanagement. Dat werd duidelijk merkbaar in januari 2020 bij de 19e GSG-bijeenkomst in Leeuwarden. Voor sommige veteranen is de verandering van beschermen naar het populatiebeheer moeilijk verteerbaar.

Tijdens het Ulaanbataar-congres kregen de in Mongolië broedende soorten Streepkop- en Zwaangans veel aandacht. Beide gaat het niet voor de wind, waarbij de grote infrastructurele ingrepen in hun Chinese overwinteringsgebieden bepaald zorgwekkend zijn. Als gevolg van droogte viel het ook voor verschillende soorten kraanvogels enorm belangrijke Poyangmeer al in juli 2023 droog. Tijdens de na afloop van de conferentie gehouden achtdaagse rondreis zagen wij beide soorten, zij het niet in grote aantallen. Trouwens, ook in Mongolië wordt geenszins stilgezeten. Bij de grote meren waarvan onder andere de ganzen afhankelijk zijn, namen we veel recreatieve ontwikkelingen waar. In menig

opzicht deed de ganzenscene denken aan de onze in de zestiger jaren. Eén lezing memoreerde dat op plekken waar steppes worden omgezet in tarweakkers, ganzen verschijnen, zelfs de enorme en bedreigde Middendorffs-Rietganzen. Dus ook in Oost-Azië kan de landbouw wellicht als een cruciale factor voor het ganzenwelzijn gaan uitpakken.

Terug naar Europa waar, afgezien van de Taigarietganzen en Dwergganzen, het de ganzen wel gaat. In tegenstelling tot eerdere GSG-bijeenkomsten kregen in Ulaanbataar de Dwergganzen geringe aandacht. De Rus Vladimir Morozov deed een oproep te proberen meer te weten te komen over de plekken waar ze overwinteren in Syrië, Irak en Iran, niet direct naties waar het anno heden gemakkelijk ganzen zoeken is.

Omdat uit zowel Zweden als Noorwegen geen delegaties naar Mongolië waren getogen ontbraken deze maal discussies over de verschillen in inzicht hoe de kwijnende Noordwest-Europese populatie van Dwergganzen overeind te houden. Noord-Noorwegen bezit een populatie die de oorspronkelijke trekroute volgt. Met 85 jonge vogels hadden deze de gepasseerde zomer een goed broedresultaat. Torsten Larsson van het nu ruim veertig jaar lopende Zweedse dwerggansproject, meldde in zijn recente newsletter over het reilen en zeilen van de Zweedse Dwergjes, dat die ook een gunstig broedseizoen hadden. Van deze populatie komt een belangrijk deel naar de Hoeksche Waard, naar het Oude Land van Strijen. Waarmee het Oude Land in dwergganskringen zich een naam verwierf die ver over de landsgrenzen reikt.

••

10. Jonge Bosuilen van ongeveer 20 dagen oud. Hoeksche Waard, april 2023, Martin Mollet.

Uilen in de Hoeksche Waard broedseizoen 2023

KARIN VAN DEN BERG

De vrijwilligers van de uilenwerkgroep hebben niet stil gezeten dit jaar. Waar mogelijk zijn de (bij ons bekende) nestkasten van Steen-, Kerk-, en Bosuil allemaal bezocht! Een hele klus, want dan praten we over grofweg 340 locaties. Dat dit gelukt is hebben wij mede te danken aan een aantal enthousiaste nieuwe vrijwilligers binnen de club. Die hebben zodoende in dit broedseizoen ook al veel ervaring op kunnen doen. We zijn uiteraard heel erg blij met hun komst! Maar ook de oudgedienden hebben natuurlijk hun beste beentje voor gezet ... al viel dat voor sommige leden dit jaar niet mee.

Dankzij de vele locatiebezoeken, hebben we dit jaar wel een goed beeld kunnen vormen hoe het in de Hoeksche Waard gesteld is met de uilenstand, de staat van alle nestkasten en als bijvangst de (vaak afnemende) poeptolerantie bij de erfbewoners. Om te beginnen konden we zo'n 75 locaties van onze lijst schrappen. Een aantal onbewoonde kasten waren inmiddels in zeer slechte staat of gewoon helemaal verdwenen. Of door wisseling van huis/grondeigenaar waren sommige, voorheen geschikte biotopen, veranderd in uil-onvriendelijke plekken. En ja.. helaas ook op plekken waar uilen aanwezig waren.

11. Steenuil genietend van het zonlicht op een aangename nazomerdag. Hoeksche Waard, september 2023, Theo Leijdens.

Door deze intensieve controles hebben wij dit jaar 34 Steenuil territoria en 47 Kerkuil territoria kunnen vaststellen. Dat wil zeggen dat er op die plek zeker uilen aanwezig zijn. Voor de Bos- en Ransuilen zijn we veelal afhankelijk van geluids- of zichtwaarnemingen die aan ons worden doorgegeven. Voor zover bij ons bekend zijn dat voor de Bosuilen 10 territoria en voor de Ransuilen staat onze teller op 14 – maar het zullen er ongetwijfeld meer zijn. Wel leuk om te melden is dat er, voor het eerst, door een paar Bosuilen succesvol is gebroed in een nestkast bij Kuipersveer. Daar zijn 2 gezonde jonge Bosuilen uitgevlogen.

Omdat wij dus voornamelijk Steen- en Kerkuilen inventariseren en voorzien van nestkasten, ga ik op deze soorten wat dieper in.

Steenuilen

Zoals gezegd waren er op 34 locaties Steenuilen aanwezig. Op 18 locaties is er daadwerkelijk een broedpoging gedaan. Van die 18 broedpogingen zijn er 6 mislukt; vier in de eifase en twee in de jongenfase. De oorzaak van het mislukken is niet altijd te achterhalen, maar bij een aantal

gevallen is die wel duidelijk. Predatie van 1 of beide ouders, de inname van de nestkast door een bijenvolk of onbevuchte of beschadigde eieren, konden met zekerheid worden vastgesteld. De overige broedgevallen hebben dit jaar 37 jongen opgeleverd. Opvallend was dit jaar dat op een aantal locaties de jongen erg vroeg waren uitgevlogen. Normaal gesproken verlaten de takkelingen de kast als ze ongeveer 30 dagen oud zijn, maar in zeker 3 gevallen zijn de jonge Steenuilen op een leeftijd van 3 weken de wereld al gaan verkennen. De oorzaak is ons onbekend, wellicht heeft het met hoge temperaturen in de kast of een te beperkt voedselaanbod te maken.

Kerkuilen

Van de 47 locaties waar Kerkuilen aanwezig waren, kwamen er 31 paren tot broeden waarvan er 4 pogingen mislukt zijn. Twee in de eifase: door een wisseling van partner (in dit geval het vrouwtje) en er is vermoedelijk een legsel verlaten door hoge temperaturen onder een golfplaten dak op het zuiden. Er zijn ook twee broedsels (jongenfase) verloren gegaan;

door een wisseling van partner (mannetje) en in een kast was het uitgekomen jong verdwenen en waren de overige eieren kapot. De succesvolle broedgevallen hebben 89 jongen opgeleverd. We hadden dit jaar maar 1 paartje wat een tweede broedsel had. Met de twee nesten opgeteld bracht dit koppel wel 10 jongen groot! Leuk om te vermelden is dat er (na 5 jaar afwezigheid) weer succesvol is gebroed op Tiengemeten. En een primeur bij onze toch wel bijzondere locatie in de griendkeet op de Esscheplaat. Daar zijn dit jaar twee jongen uit het ei gekropen. Ook bij de Kerkuilen sprongen er hier en daar vroegtijdig kleine jongen uit de nestkast door vermoedelijk de warmte. Vaak is zo'n val dan fataal, maar een dapper donskuiken uit Numansdorp die van grote hoogte achter het dakbeschot vandaan viel, heeft het wel overleefd. Deze dame is groot gebracht in de Vogelklas en nadat ze zelf levende muizen kon vangen hebben wij haar de vrijheid weer terug kunnen geven.

12. Kerkuil met torticollis - vóór behandeling.
Rotterdam, broedseizoen 2023, Vogelklas Karel Schot.

Stichting Vogelklas Karel Schot

Alle pechvogels die nog in leven zijn gaan naar de Vogelklas in Rotterdam. En ze hadden het er maar druk mee dit jaar (en wij ook). Dit jaar zijn er drie gerevalideerde Ransuilen losgelaten in de Hoeksche Waard. Eentje was blind aan 1 oog, maar bleek prima te kunnen jagen met deze handicap. Dat werd getest in een grote vliegkooi met camera's, waarbij er verticale stroken stof worden opgehangen om bomen te imiteren. Zo kan men zien of de uil deze obstakels kan omzeilen zonder zich daarbij te verwonden. Ook een herstelde Bosuil mocht op ons eiland komen wonen. Deze had een vleugel gebroken en was via VOC De Wulp bij de Vogelklas beland. Een maand na vrijlating is deze uil helaas al doodgereden bij de Kiltunnel. Uit het verschil tussen loslaatgewicht en het gewicht bij de vondst bleek dat ook deze uil, ondanks de herstelde breuk, prima voor zichzelf kon zorgen.

Domme pech dus.

13. Kerkuil met torticollis - ná behandeling. Zelfde vogel als hiernaast. Rotterdam, broedseizoen 2023, Vogelklas Karel Schot.

Ook hadden we nog een jonge Steenuil die door een kat was gegrepen. Toen dit slachtoffer in de Vogelklas kwam, bleken er al twee leeftijdsgenoten te zitten. Met z'n drieën zijn ze op 29 juni met behulp van een soft-release programma weer uitgezet in de Krimpenerwaard.

De beroemdste patiënt dit jaar was de Kerkuil met torticollis ofwel draainek veroorzaakt door een trauma (botsing verkeer). Na intensieve en langdurige behandeling met fysiotherapie, nekmassage en lasertherapie, was hij weer als nieuw en mochten wij hem weer loslaten in een lege nestkast in zijn geboortedorp.

Bijzonderheden 2023

Op 25 mei kwam er een verontrustend berichtje van Dirk Goudswaard. Zijn tante heeft Kerkuilen in de schuur en er was die ochtend bij de naastgelegen kreek een volwassen Kerkuil opgehaald door de dierenambulance. Deze zat verstrikt in visdraad en was zodanig ernstig verwond dat deze geëuthanaseerd moest worden. Na inspectie in de nestkast trof hij een adult aan met twee jongen van ongeveer 20 dagen oud. Uit onderzoek met nestkastcamera's is gebleken dat een uil die zijn/haar partner heeft verloren maximaal twee jongen kan groot brengen mits er genoeg voedsel is. Daarop vertrouwend hebben we toen besloten om verder niet in te grijpen. Dat pakte gelukkig goed uit, want op 17 juni konden er twee gezonde jongen worden geringd.

Tijdens een controlerondje komen we soms ook bijzondere dingen tegen. Zo kwamen we op 1 juli bij een kerkuilenkast die onder een luifel van een loods hangt. Bovenop deze kast lag een oud kauwennest. Toen we de berg met takken er afschoven om in de kast te kunnen kijken, kwam er uit het niets een Bosuil aanvliegen en ging bijna op het hoofd van onze nietsvermoedende Theo zitten! De uil veranderde net op tijd van koers en ging vlakbij in een conifeer zitten. In de kast lagen twee koude eieren van de Bosuil met in beide een dood embryo. Hopelijk doen ze volgend jaar een nieuwe poging en loopt het dan wel goed af.

Op dezelfde dag hadden we nog een verrassende ontmoeting: in een kast aan de Kooilandsedijk zat een geringde Kerkuil man. Uit het ringnummer bleek dat deze jongeman nog maar 51 dagen oud was en 5,5 kilometer verderop, aan de Oudendijk, uit het ei was gekropen. Normaal gesproken verlaten jonge Kerkuilen de kast pas als ze rond de 60 dagen oud zijn en blijven ze nog een tijdje rond de nestkast hangen om nog door hun ouders gevoerd te worden en te leren jagen. Dit exemplaar was dus al erg vroeg zelfstandig en had zelfs ook al een leegstaande woning gevonden.

Een andere avontuurlijke kerkuilenman dacht een mooie plek te hebben gevonden in de nok van "De Koffiemolen" in Puttershoek. De molenaar vond dat niet zo'n goed idee in verband met alle voedingsmiddelen die daar lagen opgeslagen. Op 22 augustus kreeg Janus Verkerk dus een telefoontje met het verzoek om deze uil te vangen. Met behulp van een schepnet konden we hem vrij snel arresteren en na een snel bakkie koffie hebben we hem een

14. Elf nieuwe nestkasten in de maak! Hoeksche Waard, oktober 2023, Theo Leijdens.

kilometer verderop in een lege kast weer uitgezet.

Broedseizoen voorbij

Het was een druk seizoen met vrij goede resultaten en we kijken al weer uit naar volgend jaar. Dat wil niet zeggen dat we nu niets meer te doen hebben. Op dit moment zijn we 11 nieuwe nestkasten voor de Steenuilen aan het maken. Zo kunnen we slechte kasten vervangen en op nieuwe kansrijke plekken een kast ophangen. Ook zijn we bezig om het werken op hoogte veiliger te maken. Een gulle sponsor heeft er voor gezorgd dat we klimmateriaal konden aanschaffen en we krijgen binnenkort instructies om dit in de praktijk te gaan gebruiken. Onze dank aan iedereen die hier een bijdrage aan heeft geleverd!

Dankwoord

De uilenwerkgroep Hoeksche Waard wil de volgende organisaties en personen bedanken:

Uiteraard onze gastgevers en alle waarnemers, maar ook Stichting Vogelklas Karel Schot, Dierenambulance Hoeksche Waard, Hoeschewaards Landschap, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, S.E.M. schilders en afwerkingsbedrijf, Anne Laoût, Dirk Goudswaard, Janus Verkerk, Ronald in 't Veld en Martin Mollet.

- ❖ [Bijlage 2: Overzicht van het aantal territoria, broedpogingen en jongen van Steen- en Kerkuilen in het tijdvak 2015-2023 in de Hoeksche Waard.](#)

••

Een bijzondere pinkstermaaltijd

GERARD OUWENEEL

Alvorens op pinksterzaterdag 27 mei jl. naar het Oude Land van Strijen te gaan om bij te dragen aan een succesvolle HWL-vogelkijkfietsdag, scande ik nog snel de tuin op vogels. Dat had ik beter niet kunnen doen. Want ondanks dat die dag de langs de Bovenweg aanwezige vogels en mensen garant stonden voor aangename uren, leidde mijn tuinscan tot knagende onrust. Het lichtgrijze zangertje dat vanuit onze zieltogende vlier een staaltje trapezewerk verrichtte was de oorzaak. "Een Grauwe Vliegenvanger in mijn tuin", had ik naar Els gejubeld. Het schepseltje was direct weg en ik ook. Naar de Bovenweg.

Ik behoor niet tot de categorie vogelaars die bij een ongewone veldwaarneming direct het zeldzaamste veronderstellen. Er zijn crème-de-la-crème-twitchers die dat wel aandurven en alsdan, vanuit die positie, top-down gaan beoordelen waarom de bewuste soort uiteindelijk niet die eerste impulszeldzaamheid betreft. Ik dacht dus spontaan Grauwe Vliegenvanger, een soort die anno heden voor ons Maasdamse tuintje overigens al spectaculair genoeg is. Met de late aankomst van veel Afrika-overwintersaars in het qua fenologie afwijkend verlopende voorjaar 2023, paste een doortrekkende Grauwe Vlieg in de laatste meidagen nog best. Een week later, op 3 juni, vielen er op de Lauwersmeerse trektelpost "Kustweg" nog dertien stuks te turven.

Toen ik na afloop van de HWL-Bovenweg toogdag 's middags thuiskwam, was mijn eerste vraag: "Heb je die Grauwe Vlieg nog gezien?" Die navraag had ik anders moeten inkleden. Els wees mij op de zaken waarvan afhandeling nodig was om een totale ontreddering van het huishouden te voorkomen en verklaarde als afronding: "En dan denk jij dat ik de hele dag gelegenheid heb om naar buiten te kijken!" Ik meende er goed aan te doen een ander onderwerp aan te snijden, maar gluurde die

15. Een van de smaakmakers van de pinksterdis. Maasdam, juni 2023, Nelleke Milders.

middag tersluiks nog meer de tuin in dan anders. Geen Grauwe Vliegenvanger.

De volgende ochtend, tijdens het dierbare zondagmorgen koffiehalfuurtje was het prijs. Weer vanuit die half kale aan zijn laatste bestaansjaren toe zijnde vlier gaf opnieuw een lichtgrijs getint zangertje een staaltje luchtacrobatiek ten beste. De vliegenvanger. En, nog sterker: niks geen Grauwe. Het was evident een Bonte. Op slag was de zondagochtendvrede voorbij en eigenlijk kwam deze de hele Eerste Pinksterdag niet meer weerom. De "vlieg" verdween direct na zijn trapeze-act in het belendende gemeentegroen. En ik spoedde mij naar de Oud Bonaventurase Dijk waar, daags tevoren, Janus een stel adulte Roeken met een vliegvlug jong had gesignaleerd. Óók tamelijk sensationeel.

Maar die Bonte Vlieg bleef woelen en ik bepleitte voor de rest van de dag een tuinbetredingsverbod. Geen vliegenvanger! Tijdens de thee en het aansluitende rondje gedistilleerd lichtte ik onze beide maaltijdgasten in over de doorstane Bonte Vliegenvanger stress, waarbij ik benadrukte dat de soort eindmei in West-Nederland bepaald geen alledaagse

waarneming is. Beide gasten, onze charmante buurvrouw Nelleke en Peter Milders, toonden begrip en bewonderden de schilderijen van Lars Jonsson en Dan Zetterström die ik erbij haalde.

Om u enigszins deelgenoot te maken in het chaotisch verloop van de navolgende pinksterdis, zou ik eigenlijk de tafelschikking moeten geven. Dat echter gaat te ver, temeer omdat u dat geen snars interesseert. Maar toch een indicatie. Vanuit zijn zetel had Peter behoorlijk zicht op de twee aan gene zijde van de pui staande vogelbadjes. Ik zat tegenover hem, dus ruggelings richting badjes, met als handicap dat de ruggengraat-artrose een snelle draai belemmert. Op rechts naast mij zat Nelleke.

Tussen twee gangen door merkte Peter op: "Hé, wat is dat voor een vogeltje in het badje?" Ik draaide mij ietwat moeizaam om en zag op minder dan vier meter afstand de Bonte Vlieg een bad nemen. Doordat ik eerst uitriep "niet bewegen!" en daarna "foto's maken!", twee hoogst tegenstrijdige handelingen, ontstond wanorde. Onder bewonderende uitroepen van och en ach gingen zowel Nelleke als Peter in discohoudingen aan de slag met hun mobieltjes. Ik zat, half gedraaid, puur te genieten en deed voorts pogingen om tot een geslachtsbepaling te komen. De vliegenvanger had onmiskenbaar zwarte handpennen en handdekveren, hetgeen zou duiden op een winterkleed mannetje. Nog in kronkelhouding vroeg ik Els om de Collins Guide uit de kast te pakken en de pagina's van de Bonte Vliegenvanger op te slaan.

Daarvan kwam het niet. Nelleke en Els signaleerden tegelijkertijd met Peters uitroep "een Boomvalk!" dat er nog eentje was. De verwarring steeg ten top. Inderdaad verscheen vanachter de vijverrand een tweede Bonte Vlieg die behoedzaam richting badje hipte. Peters hoog overkomende Boomvalk kon ik nog net in de Audubon oppikken. Nelleke ging door met het maken van Iphone-plaatjes. De tweede Bonte Vlieg bleef in de coulissen en de eerste verdween. Om de gemoederen tot bedaren te

brengen verhoogde het tempo waarin de disgenoten aan de wijn nipten.

Peter zond een bonte vliegfotootje aan zijn redactie- en bestuursgenoot André de Baerdemaeker. Die reageerde omgaand. Els appte wijkgenoot Sander Elzerman. Ook op dat appje kwam een directe response. Sander was bij vriendin Kim in Delft. Met de zekerheid van iemand die over voortreffelijk functionerende gehoororganen beschikt, voegde hij toe: "Indien het een broedgeval betreft hadden we hem toch moeten horen...!"

Ondanks dat ik in de dagen nadien nog meer de tuin in heb zitten turen dan normaal al het geval is, waren de Bonte Vliegen foetsie. Na de maaltijd heeft Nelleke tot het spookuur aan haar door dubbel glas heen genomen fotootjes gefotoshopt om ze wat toonbaarder te maken. Buiten Peters waardering voor Els haar voortreffelijke dis, mailde hij dat bij hem de Bonte Vliegenvangers nog nadreunden maar dat de Boomvalk, de zijne dus, het meeste indruk maakte.

Karin van den Berg, die altijd direct van alles op de hoogte is wat zich in en rond Maasdam aan vogelwederwaardigheden afspelen, zond mij een fotootje van een dode Grauwe Vliegenvanger, een raamslachtoffer dat ze ergens was gaan ophalen. Ikzelf tenslotte was nog niet uit de geslachtbepaling, kleed en leeftijd. Bij de literatuurraadpleging kwam de tafel allengs vol te liggen met gidsen en afbeeldingen. Het was goed voor mijn zelfbeeld dat zelfs Nils van Duivendijk in zijn alle respect afdwingende "Handboek van Europese vogels", bij een van de Bonte Vlieg afbeeldingen het woord "waarschijnlijk" moest zetten. Ik houd het op een mannetje winterkleed. Trouwens, die tweede ook. Van hem zagen wij slechts een glimp. Hij figureert wel op een van Nellekes foto's.

••

16. Veel Kleine Karekieten bevinden zich aan de buitenrand van de rietkraag. Hoogezandsche Gorzen, voorjaar 2023, Hans Westerlaken.

Inventarisatie Hoogezandsche Gorzen broedseizoen 2023

HANS WESTERLAKEN

De Hoogezandsche Gorzen bestrijken het buitendijkse deel langs het Hollands Diep tussen de leidingstraat op de grens van Numansdorp en Strijen aan de oostzijde tot aan de Oosterse Bekade Gorzen nabij het Numansgors aan de westzijde. Zeven bezoeken werden aan de westkant van het gebied (grenzend aan de Oosterse Bekade Gorzen) gebracht door William Visser, Hugo en Niels Groeneveld. Het oostelijk deel vanaf het "huis van van Rij" werd ook zeven maal bezocht door Menno Korbijn en ondergetekende.

Een uitgebreid verslag van veertig jaar inventarisatie van de Hoogezandsche Gorzen, geschreven door Gerard Ouweneel, kan via deze link gelezen worden:

[Http://natuurtijdschriften.nl/download?type=document;docid=545346](http://natuurtijdschriften.nl/download?type=document;docid=545346)

Ten opzichte van 2021 viel voornamelijk de toename van de "Afrika-gangers" op. Soorten als Rietzanger, Bosrietzanger, Fitis, Tuinfluiter, Kleine Karekiet, Grasmus, Nachtegaal en Spotvogel werden in veel hogere aantallen genoteerd. Aantallen kunnen uiteraard fluctueren vanwege goede trek- en inventarisatiecondities.

Het aantal geïnventariseerde Kleine Karekieten hangt sterk af of bij laag water de buitenkant van de rietkraag bezocht kan worden, zoals nu het geval was. De Bosrietzanger lijkt net als de Grasmus te profiteren van de verdergaande verruiging/begroeiing. Het wegvallen van bomen in de grienden lijkt het biotoop aantrekkelijker te maken voor de Boomklever en de Kleine Bonte Specht. Nachtegalen en Gekraagde Roodstaarten blijven het onverminderd goed doen met een toename van het aantal territoria. Verheugend was de aanwezigheid van de Spotvogel met 6 zingende mannen.

De Havik blijft net als de Buizerd een stiekeme vogel waarvan een zeker broedgeval tijdens een inventarisatie lastig vast te stellen is. Het paar Bruine Kiekendief lijkt weer definitief terug. Mogelijk broedde de Grote Lijster in de bomenrij net buiten het inventarisatiegebied. Helaas werd de Wielewaal dit jaar niet waargenomen. De Huiszwaluwenkolonie bij het "Huis van van Rij", die net buiten het onderzoeksgebied valt, bleef stabiel met circa 70 nesten.

- ❖ [Bijlage 3: Soortoverzicht van het aantal geïnventariseerde broedvogelterritoria in de Hoogezandsche Gorzen gedurende het tijdvak 1970-2023.](#)

••

17. De bevrouwing en bemanning van het uitkijkpunt in het Oude Land van Strijen. Strijen, mei 2023, Lillian Klepper.

“Wij hebben Menno gemist!”

GERARD OUWENEEL

Dat onze voorzitter waakt over het welzijn van haar vogelwerkgroep-pupillen bleek opnieuw uit Mariannes mail van 24 mei jl. In die boodschap, gericht aan een aantal leden uit “Oost”, berichtte ze over de bevrouwing en/of bemanning door werkgroep-vrijwilligers die zich opgaven om deelnemers aan de HWL-vogelkijkdag bij te staan bij determinatiekwesties. De qua afstand niet kinderachtige route voerde langs drie vogelkijkpunten, te weten: eentje bij de Oosterse Bekade Gorzen, een uitkijkpunt in het Oude Land van Strijen en een derde bij de Oeverlanden Hollands Diep. Omdat de leden op de drie geselecteerde vogelstops werden geacht vijf uren te posten, vogelspeurwerk te verrichten en passanten op aanwezige soorten te attenderen, besloot Mariannes haar briefing met het advies een krukje of stoeltje mee te nemen. Voorts beloofde ze mooi weer en een leuke dag.

Naar mijn smaak ging die laatste boodschap in ieder geval in vervulling. De beide andere trouwens ook. Ik zat op het reservebankje, een positie die ruimte bood aan het plannetje om in de loop van die zaterdag bij de drie uitkijkpunten

een kijkje te nemen, zij het niet per rijwiel of e-bike.

Van dat rondje langs de drie informatiepunten "Oost" kwam het niet. Omdat Janus Verkerk daags tevoren afhaakte vroeg Marianne of ik haar wilde bijstaan op het Oude Land uitkijkpunt langs de Bovenweg. Zoiets doe je, zij het dat er daardoor die bewuste zaterdagmorgen knelpunten ontstonden met enkele noodzakelijke te ondernemen acties om ons Maasdamse huishouden enigszins draaiend te houden. Waarbij ook een door Els geregistreerde lekkage. Die bereddering ging dus te gestrest, ook al omdat het vogelgebeuren in de tuin bovenmodale aandacht vroeg. Eerder op de ochtend was een nest uitgevloegen Staartmezen langsgeslagen en het leek erop dat de Zanglijster aan een tweede broedsel was begonnen. En dik na tienden, dus toen de HWL-vogelkijkdag al aan de gang was en ik gepakt en gezakt naar de auto ijde, zag ik bij een laatste oogwenkscan door de tuin vanuit de vlier een licht grijs vogelschepseltje een vliegvanger-achtige salto mortale maken. "Een Grauwe Vlieg", schoot door mij heen; een soort die mentaal dusdanig veel omwoelt dat hij mij aardig in verwarring brengt. Die vermeende Grauwe Vliegvanger zou een onstuimig Pinksterweekeinde inluiden. Dat echter is een ander verhaal.

Toen ik, nog vol van die Grauwe Vlieg, op de Bovenweg arriveerde was Marianne er net. Niet als eerste. Bij aankomst had ze een dame getroffen die al stond te genieten van de vogelheerlijkheden die het Oude Land via weidevogelpompen plasdras gezette locaties heeft te bieden. Van meet af aan stonden wij de Bovenweg-passanten, al dan niet HWL-fietsdeelnemers en toevallige wandelaars, door onze telescopen op Grutto's, Tureluurs, Kieviten en een Gele Kwikstaart te wijzen. Later voegde zich een Oeverloper bij het vogelgemeenschapje. Tegelijkertijd met een uiterst welkome Lepelaar verscheen ook Ronald in 't Veld, zodat wij hem konden complimenteren dat hij, als Staatsbosbeheerman, had weten te regelen dat de immer een

breed publiek aansprekende Lepelaar zich kwam vertonen. Met een vaartocht naar het Haringvliet-eiland Blik, om daar de vogelgriep stand van zaken op te nemen in de daar gevestigde kolonie Grote Sterns, had Ronald al een hele ochtend achter de rug.

18. Wel een heel bijzondere bezoeker bij de uitkijkpost van de Oosterse Bekade Gorzen. Numansdorp, mei 2023, Ronald Dorst.

Een bruidje op bezoek

Zoals binnen onze vogelwerkgroep bekend, is Ronald in 't Veld van vele markten thuis. Waarbij vooral ook de omgang met mensen. De enthousiaste en de ter zake kundige wijze waarop hij het vogelgebeuren in de nabije plasdrasplas stond te verslaan, droeg er ongetwijfeld aan bij dat iedere Bovenweg-passant inhield, deelnemer of niet, fietsers en wandelaars. Daartoe droeg ook bij dat de batte* waarop wij de stopplaats hadden ingericht allengs het aanzien van een horecaterrasje kreeg. Met een over het hek gedrapeerde HWL-vlag, de op Mariannes advies meegenomen zeteltjes, de opgestelde telescopen en de rondslingerende lunchpakketten annex versnaperingen, zag het er allemaal aangenaam uit. En dat alles overgoten door de door de voorzitter aangekondigde zon. Werd er dan ook

gedistilleerd uitgeserveerd, zult u zich afvragen. Die vraag rees in ieder geval bij uitkijkpost-bezoekers. Want onze voorzitter kreeg van een kennelijke HWL-ingewijde de vraag voorgelegd: “Bent u de Marianne van de port?” Niet lang nadien werd er vanaf de Oudendijk een fles met prima witte wijn afgeleverd. Vogelwerkgroep-lid Lillian Klepper verbleef dusdanig lang bij de Bovenweg-post, dat wij ons afvroegen of ze wel de gehele HWL-fietsroute aflegde.

Wellicht rijst na deze bekentenis de vraag of het Bovenweg-bijeenzijn niet ontaard is in een mini-bacchanaal. Dat ontken ik. Er werd serieus gevogeld waartoe overigens alle aanleiding was. Zoals, bijvoorbeeld, toen een man Bruine Kiekendief de plasdrasplas naderde en, in tegenstelling tot de hevig attaquerende Kieviten, de acht foeragerende Grutto’s dociel bleven zitten. Hetgeen aanleiding was de bezoekers uiteen te zetten dat dit waarschijnlijk oudervogels waren van verloren gegane broedsels. Gelukkig zagen wij vanaf de Bovenweg hoe een achter de Vlaamse Weg passerende Buizerd daar door niet minder dan 18 Grutto’s op z’n huid gezeten werd. Daár zat het dus wel goed met Grutto-broedsels.

Ieder van de bezoekers kreeg de vraag vanwaar ze kwamen. Er waren mensen uit Poortugaal, Tholen en zelfs vanuit Leidschendam. Een drietal kwam vanuit Numansdorp naar Strijen wandelen. Gelijk de lichaamstaal die een woestijnreiziger bij het naderen van een oase uitstraalt, was het de dame van het trio aan te zien dat de contouren van het kortbij liggende Strijen haar uiterst welkom waren.

Tegen drie uur deelde een deelnemer mee: “Wij hebben Menno gemist...!” Met anderen bezette Menno Korbijn de post Oosterse Bekade Gorzen. Gelet op het ijzeren geduld dat Menno toont op zijn trektelpost is hij er de man niet naar een waarneemplek in de steek te laten. Toen een paar dagen later een foto beschikbaar kwam van twijfelloos de apartste HWL-vogelfietsdagdeelnemer van allen kreeg ik een ingeving. Die bij de vogelkijkpost de Oosterse Bekade Gorzen genomen foto toonde

een door een telescoop turende charmante bruid in volle huwelijksuitrusting. Zou Menno zich hebben laten verleiden om met een feeststoet mee te gaan om zich in een bruiloftsparty te storten?

* Een batte is een oud Romaans woord voor een doorgang naar een terrein.

••

Berichten

BERT-JAN LUIJENDIJK

Van Arie den Tuinder ontving ik een overzicht met daarop de aankomstdata van een reeks van trekvogels in 2020 tot en met 2023. Dit overzicht is opgenomen in bijlage 3.

- ❖ [Bijlage 4: Overzicht van de aankomstdata van een selectie trekvogels in 2020 tot en met 2023.](#)

••